

Şafak Öz Aktepe*, İdil Işık**

“Yukarıda Açlık Kesin, Aşağıda Ölüm Belki!” Ocakta Çalışmak Bir Tercih mi? “Hunger Above Is Certain, Death Below Maybe!” Is Underground Work a Choice?

Öz

Zonguldak kömür havzası, insanıyla, yer üstü ve yer altı ormanlarıyla varlığının her döneminde kaynak sağlayan olmuş; günümüzde yer altı ormanlarını (taşkömürü) ülkemiz enerjisi üretimine sunan Havza, kömürden önce yer üstü ormanlarını İstanbul'daki Haliç Tersanesi'nin kullanımına sunmuştu. 1840'larda başlayan kömürlü dönem Havzadaki üretim ve çalışma ilişkilerini ve de çalışma olgusuna atfedilen anlamı değiştirmiş, dönüştürmüştür. Fakat, barındırdığı yüksek risklere rağmen yer altı maden işçiliği hiçbir zaman unutulmamış, talep görmeye devam etmiştir. Bu çalışmada Havza insanının yer altında çalışmaya yönelmesine etki eden dinamiğin keşfedilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda; öncelikle bağlamın özellikleri, ardından bağlam ile çalışma olgusu arasındaki ilişkiler aktarılmakta ve madende yer altı işçisi olarak çalışmanın Havza insanının iradesini yansıtan bir tercih olup olmadığı tartışılmaktadır. Tartışmayı desteklemek üzere; zihinleri meşgul etmesi gereken bu konu ile yüzleşmemizde ve bu çalışmanın filizlenip büyümesinde etkili olan, Avrupa Birliği*** destekli İş'te Psikososyal Güvenlik Projesi**** kapsamında işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanları ile gerçekleştirilen odak grup çalışmalarında aktarılan ifadeler de yer verilmektedir.

385

Abstract

With its inhabitants, aboveground and subsurface forests, the Zonguldak coal basin has been a resource supplier throughout its existence. Today, the Basin, which supplies subsurface forests (hard coal) for our country's energy generation, has taken on the responsibility of transporting lumber from aboveground forests to Istanbul's Golden Horn Shipyard. Beginning in the 1840s, the coal-bearing period altered and reshaped the Basin's production and labour relations, and the meaning ascribed to the phenomena of work. Nonetheless, despite the inherent dangers, working as an underground mining worker has never been forgotten and has always been in great demand. The purpose of this study is to ascertain the dynamics that influence the Basin's residents' desire to work underground. To accomplish this goal, the context's qualities, the relationships between the context and the working phenomena are explored, and the question of whether working as an underground miner reflects the Basin people's will is discussed. Studies within the scope of The European Union-funded Psychosocial Security at Work Project were effective in confronting this issue that should occupy our minds. Among these studies, focus group discussions with occupational physicians and occupational safety experts were carried out as part of the Project. The statements made during these discussions were included to support this discussion, as well.

Anahtar kelimeler

Çalışma, Zonguldak Kömür Havzası, iş mükellefiyeti, üretim ve çalışma ilişkileri

Keywords

Working, Zonguldak Coal Basin, compulsory work, production and labour relations

* İstanbul Bilgi Üniversitesi safak.aktepe@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4784-4270.

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, idil.isik@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6709-9717.

*** Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin maddi desteği ile yürütülmektedir. Bu kapsamda yazılan bu makaledeki içerik tamamıyla yazarların sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

**** İş'te Psikososyal Güvenlik Projesi (<https://psikosoyalrisk.org/>) ekibi üyeleri Esin Çetin Özbudak, Faruk Ceylan, Yasin Kuzdağ ve Aleyna Dönmez'e araştırma verisinin toplanması, analize hazırlanması ve analizi sırasındaki katkıları için teşekkür ediyoruz.

Giriş

Zonguldak, sanayileşmenin Anadolu topraklarındaki lokomotifi, emeğin başkenti olarak anılıyor. Zonguldak ili idari sınırları bölgede kömür madenciliğinin başlamasından çok sonra, Cumhuriyet Dönemi'nde belirlenmiş (1924), önce Bartın'ın (1991), ardından da Karabük'ün (1995) ayrı birer vilayet olmaları ile değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle, coğrafi sınırları ilk olarak Dilaver Paşa Nizamnamesi ile –detayları ileride açıklandığı üzere– tanımlanmış olan kömür madenciliğinin yapıldığı mekânı ifade etmek için, çalışmanın bütününde, *Havza* ifadesi kullanılmaktadır. Gürboğa'nın (2007, s. 58) ifadesiyle mekân:

“Toplumsal ilişkilerin üzerinde cereyan ettiği ..., edilgin ve hareketsiz bir sahne olmaktan çok, çeşitli toplumsal aktörlerin etkinlikleri tarafından üretilen ve eşzamanlı olarak bu etkinlikleri biçimlendirip düzenleyen dinamik ve akışkan aktörlerden biridir.”

Mekânın toplumsal ve tarihsel değişimleri ne şekilde deneyimleyeceğini ve sonuç olarak neye dönüşeceğini, Gürboğa'nın da ifade ettiği gibi, toplumsal aktörler arasındaki çekişme ve mücadelenin ne şekilde sonuçlanacağı belirleyecektir. Devlet, toplum, sermaye ve işgücü gibi toplumsal aktörlerin söz konusu çekişme ve mücadele içindeki konumları ve hangi rolleri sahiplenecekleri mekânla beraber dönüşmektedir. Osmanlı döneminde başlayan, Cumhuriyet döneminde devam eden kömür madenciliği de günümüze gelene kadar toplumsal aktörlerin çekişme ve mücadeleleri ile şekillenmiş; Havzadaki kentleşmeye, toplumsal dokuya, endüstriyel yapılanmaya ve ekonomik işleyişlere etki etmiş, Zonguldak'ı tahta iskelesi olan bir koydan Anadolu sanayileşmesinin lokomotifi bir sanayi kentine dönüştürmüştür.

Havza bir aktör olduğuna göre, anılarının olması da doğaldır. Bu anılar, zaman zaman kalkınmanın ve refaha kavuşmanın getirdiği olumlu duyguları; zaman zaman da zorunlulukların, ayrılıkların, yaralanmaların, kayıpların getirdiği olumsuz duyguları barındırmaktadır. Bu çalışmada Havzanın anıları, birey –toplum üzerinde yarattığı etkiler ve üretim– çalışma ilişkileri üzerindeki yansımaları temel alınarak, pek çok emek tarihi çalışmasında benzerlerine rastlandığı gibi, dönemler halinde incelenmektedir.

Havzadaki büyük dönüşüm, kömürün önem ve değerinin anlaşıldığı 19. yüzyılda başlamıştır. Kömürle tanışma; ekonomisi tarıma dayanan toplumsal dokuyu yeni endüstriyel yapılanmalar, yeni üretim ve çalışma ilişkileri ve de bambaşka bir geçim kaynağı ile de tanıştırmıştır. Kömürle birlikte Havzadaki kurum ve işletmelerin çeşitliliğinde artış yaşanmış, kömür rezervlerinin araştırılması ve işletilmesi için yerli ve yabancı sermaye ve işgücü bölgeye yerleşmiştir. Günümüzdeki halini alana kadar çeşitli milletlerden işgücüne ve sermayeye kucak açan Havzada sadece iktisadi değil, sosyokültürel anlamda da dönüşüm yaşanmış, kent burjuvazisi oluşmuştur (Apaydın, 2020). Madencilik faaliyetlerinin sürdüğü bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki kültürel farklılaşma zaman geçtikçe iyice belirginleşmiştir.

Kömür rezervlerinin Havzadaki dağılımı dönüşümün belirleyicisi olmuştur. Kozlu, Kimli, Çatalağzı ve Gelik yerleşkeleri kömür ocaklarına, dolayısıyla kömür ile ilgili işleme-

dağıtım- yönetim binalarına ve tabii ki işçi-memur lojmanlarına ev sahipliği yapmıştır. Bu yerleşkelerdeki yapılar; özel ilkokullar, işçi sinemaları (aynı zamanda tiyatro salonu), işçi barınma evleri (pavyonlar), lojmanlar (işçi ve memur siteleri), ekonomia adı verilen satış kantinleri (Apaydın, 2020) sosyokültürel dönüşümü hızlandırmıştır. Ekonomik ve sosyokültürel değişim, çalışma ilişkilerindeki değişim ile el ele ilerlemiştir.

Havza biri Osmanlı, diğeri Cumhuriyet döneminde olmak üzere iki iş *mükellefiyeti* uygulamasına tanıklık etmiş, bu tanıklık, izleri silinemez anılara dönüşmüştür. Madende çalışmanın köylüler için iş mükellefiyetleri ile zorunlu hale getirilmesi birey ve toplum düzeyinde derin izler oluşturmuş, izlerin etkileri günümüze kadar taşınmıştır. Havza halkına miras kalan bu izler, çalışma olgusuna ve çalışma ilişkilerine atfedilen anlamın oluşmasında da etkili olmuştur.

Kömürle var olmuş bağlamın insanları, günümüzde de maden ocağında çalışmaya devam etmektedir. Bu noktada, barındırdığı yüksek risklere rağmen insanların yer altında çalışmaya yönelmesine etki eden dinamiğin keşfedilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Yer altında çalışmak bireyin mevcut meslekler arasından yaptığı bir tercihin sonucu mudur? Yoksa, kanıksama, kanıksanan bir mecburiyet, başka hangi seçeneklerin var olduğu sorgulanmadan çıkılan bir yolculuk mudur? Bireyin hangi dinamiklerin etkisi ile “maden işçisi olduğu” nun anlaşılması; Havzadaki üretim-çalışma ilişkilerinin bütünsel bir yaklaşımla sorgulanabilmesi, işgücünün etkin planlanabilmesi, işgücünün iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanabilmesi, mutluluğunun desteklenebilmesi, dolayısıyla sağlıklı iş yaşamı ve toplum dokusunun sağlanması ve korunması bakımından önemlidir.

Bu konu ile yüzleşmemizde ve bu makalenin filizlenip büyümesinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin faydalanıcısı olduğu, Örgütsel Psikoloji Yüksek Lisans Programı tarafından yürütülen, Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti destekli *İş'te Psikososyal Güvenlik Projesi* tetikleyici oldu. Proje kapsamında Havzaya gerçekleştirilen ziyaretler ve maden çalışanları ile gerçekleştirilen odak grup çalışmaları, dünya yüzündeki en tehlikeli çalışma koşullarından birisine sahip kömür madenlerinde “çalışma” ya yönelten sebepleri sorgulamamız için etkili oldu. Çünkü, doğrudan sorulmadığı halde, satır aralarında, maden ocağında çalışmanın bir tercih olup olmadığına dair fikirlerle karşılaştık. Başlığını da odak gruplardaki bir katılımcının ifadesinden alan bu çalışmada bu soruların yanıtları aranmakta, maden işçisini yakından gözlemleme olanağına sahip olan işyeri hekimlerinin ve iş güvenliği uzmanlarının, kömür madenlerinde yer altı işçisi olarak çalışmanın bireysel bir tercih ya da kanıksama, kanıksanan bir mecburiyet olup olmadığına dair algılarını yansıtan görüşleri paylaşılmaktadır.

Madende çalışmaya yönelten dinamiğin keşfedilebilmesi için öncelikle bağlamın, ardından çalışma olgusu ve bu olguya atfedilen anlamların, sonra da bağlam ve çalışma olgusu arasındaki ilişkilerin ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada; öncelikle Havzanın anılarına kısa bir yolculuk yapılarak bağlamın özellikleri aktarılmakta, ardından çalışma olgusu ele alınmakta, sonra da madende çalışmanın bir tercih mi yoksa kanıksanan bir mecburiyet mi olduğu tartışılmaktadır.

Havzanın Anılarında Kısa Bir Yolculuk

Kömür ve İşgücü İhtiyacı

Zonguldak kenti kömürle kurulmuş, kömürle gelişmiştir. Şimdiki Zonguldak şehir merkezinin kömürden önce Ereğli kazası sınırlarında yer alan, tahta iskelesinden orman ürünlerinin gönderildiği bir koy olduğu bilinmektedir (Zonguldak Valiliği, 2021). İlginç olan, bu koyun o dönemlerde üstlendiği görevdir. Günümüzde yer altı ormanlarını, yani taşkömürünü ülkemiz enerji üretimine sunan Zonguldak kömür havzası, kömürden önce yer üstü ormanlarından elde edilen keresteyi gemi yapımında kullanılmak üzere İstanbul’daki Haliç Tersanesi’ne gönderme görevini üstlenmişti.

Endüstri Devrimi ile buhar enerjisinin üretim ve taşımacılıktaki kullanımı artınca, buharın kaynağı olan kömüre ihtiyaç da artmıştı. Ekrem Murat Zaman (2012, s. 43) kömürün önemli hale gelişini şu cümleleri ile ifade ediyor:

“Maden işletmeciliğinin henüz emekleme çağında olduğu 1800’lerin başındaki gelişmeler, taşkömürünün vazgeçilmez enerji kaynağı olacağını haber vermektedir. Kömürün yurdumuzda önem kazanması, hiç şüphesiz dünyada kömürün gelişimi, enerji kullanımı, denizyolları ve demiryollarında buhar kullanımı ile bağlantılıdır”.

Buhar ile kömürün dostluğu üretim ilişkilerinin, işgücü dolaşımının temellerini oluşturdu. Batı Avrupa kömürün buhar enerjisi üretmedeki ve zenginlik sağlamadaki gücünü erken dönemlerde fark etmiş, güç ve zenginlik dengelerini kendi lehlerine çevirmek üzere politikalar oluşturmuştu. Quataert (2009) durumu “yeni dünyanın keşfi ve keşfedilen kıtaların insan, maden ve diğer doğal kaynakların kontrol altına alınmasıyla başlayan ve devam eden süreci, yani güç ve zenginlik getiren dengesinin Batı Avrupalıların lehine çevrilmesini hızlandırmıştı” cümleleri ile ifade etmiştir.

Batı Avrupa’daki durumdan farklı olarak, ekonomik dengesi bozulmuş olan Osmanlı Devleti oldukça kısıtlı ölçüde sanayileşebilmişti, donanmasının büyük bölümü de eski gemilerden oluşmaktaydı (Quataert, 2009). Osmanlı’nın, Batı Avrupa’da 16. Yüzyılda ortaya çıkıp Endüstri Devrimi ile kemale erdiği kabul edilen ve Wallerstein (1999)’ın “dünya-ekonomi” olarak isimlendirdiği kapitalist dünyaya eklenmesi zaman almıştı. Adı “dünya-sistem” yaklaşımı ile özdeşleşen Wallerstein, 1750’lere kadar Osmanlı Devleti’nin bu yaklaşımın tanımladığı merkez, yarı-çevre, çevre hiyerarşik yapısının, yani “kapitalist dünya-ekonomi” nin dışında kaldığını belirtmektedir (Ceylan, 2003). Wallerstein, 1750 sonrasında Osmanlı’nın bu sistemin içine çekilerek önce kapitalist dünya-ekonomi ile eklenildiğini, ardından da çevre ülke haline getirildiğini belirtmektedir (Ceylan, 2003). Oysa Çizakça (1985) Osmanlı’nın Avrupa ile bütünleşmesini ilki 1550-1650 yıllarını, ikincisi 1830-1900 yıllarını kapsayan iki

dönem halinde incelemekte; bu iki dönem arasında kalan 1650-1830 yıllarını ise Avrupa'nın ilgisinin Hint okyanusuna yöneldiği dönem olarak tarif etmektedir. Arada kalan bu dönem; Osmanlı sanayiinin toparlandığı, Osmanlı'nın Avrupa'yla sektörler özelinde bütünleştiği bir dönem olarak anılmaktadır (Çizakça, 1985; akt. Ceylan, 2003). İlerleyen bölümlerde aktarıldığı üzere, maden sektörü, özellikle taşkömürü madenciligi, Osmanlı'nın Avrupa ile eklemlenmesine aracılık eden sektörlerden biri olmuş, Havza'nın anılarında yabancı sermayenin etkisi hatırı sayılır bir dönem boyunca sürmüştür. Sistemin dışındaki diğer ülkeler gibi Osmanlı da Avrupa'yla, dolayısıyla kapitalist dünya-ekonomi ile uluslararası ticaret mekanizmalarının işleyişi ile etkileşime geçmişti. Sektörlerden bağımsız olarak; ticaretteki tekelleri kaldıran, yabancı sermayeye imtiyazlar tanıyan 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması bu mekanizmaların en belirgin olanlarından. İngiltere ile yapılan Baltalimanı anlaşmasını diğer uluslararası ticaret antlaşmaları takip etmiş; Osmanlı, düşük maliyetlerle kitlesel üretim yapabilen Avrupa pazarları için hammadde sağlarken bir yandan da Avrupa pazarlarından mamul satın alan bir yapıya, çevre ülkeye dönüşmüştür.

Bu durum Osmanlı'nın sanayileşmesini, buhar çağına geçişini, kömüre ihtiyacını, dolayısıyla kendi topraklarındaki kömür arayışını ötelemişti. Osmanlı'da buhar enerjisine yoğun ihtiyaç duyulması 19. yüzyılda, donanmanın yeniden yapılanması ve fabrikaların kurulması ile ortaya çıkmıştır. II. Mahmut döneminde donanmanın yeniden yapılandırılması ihtiyacı fark edilmiş (Songur, 2017), Abdülaziz döneminin son yıllarına gelindiğinde ise Osmanlı donanması dönemin sayılı donanmalarından biri haline gelmişti (Karal, 1983; akt. Aytekin, 2007). Donanmaya eklenen yeni gemiler buhar enerjisine ihtiyacı artırmış, İngiltere'den ithal edilen kömür, ekonomisi güçlü olmayan devletin hazinesi üzerinde ağır bir yük olmaya başlamıştı. Sürdürülebilir olmayan bu durum Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarındaki kömür rezervlerini araştırmasını, kömürün çıkarılmasını ve İstanbul'a ulaştırılmasını gerekli kılmıştı.

Bu süreçte Osmanlı'yı en çok zorlayan Havzadaki sermaye ve işgücü eksikliği olmuştu. Havza köylüleri köylerini bırakıp madende çalışmak istemiyordu (Çatma, 2006). Köylerinde aileleri ve alışa geldikleri bir yaşam ve iş görme düzenleri vardı. Daha zahmetli, zorlayıcı ve kötü koşullarda çalışmak onlara cazip görünmüyordu. Kendi iradeleri ile gönüllü olarak madende çalışmaya yaklaşmayan köylüler, Dilaver Paşa Nizamnamesi (1867) ile tarlalarından kömür ocaklarına Devlet eliyle, zorla yönlendirilmişti. Çünkü kömüre ihtiyaç büyüktü. Tüm bu koşullar Havzadaki üretim ve çalışma ilişkisi şemalarının dönüşmesine neden oldu. Miri nitelikteki arazilerde tarımsal faaliyetler gerçekleştirerek ve ordunun ihtiyacı halinde orduya katılarak, dolayısıyla işçi-işveren ilişkileri içinde olmadan yaşamlarını sürdüren köylüler, bu üretim ve çalışma ilişkisi döngüsünde zorunlu olarak yer almaya başlamışlardı.

Havzada Üretim ve Çalışma İlişkilerinin Dönüşümü

Taşkömürü işletmeciliğine ilişkin yazılı ilk ibare 29 Temmuz 1843 tarihli 3874 sayılı *Sadaret-Sadrızamlık Tezkeresi*'nde yer almaktadır. Bu evrak, Ereğli ve Amasra'da üretilen kö-

mürün “vapur kömürü” olmak üzere İstanbul’a ticaretini düzenlemekteydi. 1848 yılına gelindiğinde ise taşkömürü kaynaklarının ve Havzanın sınırları belirlenmiş ve I. Abdülmecid Vakfı adına tapu kaydı oluşturulmuştu (Aytekin, 2007). Miri arazi niteliğinde olan Havzadaki taşkömürünün idare ve işletmeciliği o dönemlerde Hazine-i Hassa’ya aitti. 1848-1865 yılları arasında sürdüğü bilinen bu dönemde, ocaklar işletmecilere kiralanmakta, elde edilen gelir bir vakıf aracılığı ile dini kurumlara aktarılmaktaydı. Hazine-i Hassa döneminde madencilik ilkel koşullar ile yapıldığı, maden işletmecilerinin yeterli yatırım yapmaması nedeniyle bu ilkel koşulların sürdüğü, tüm bu nedenlerle üretim hacminin oldukça düşük seyrettiği çeşitli kaynaklarda aktarılmaktadır (Bkz. Aytekin, 2007).

Hazine-i Hassa dönemi Havzadaki karmaşık üretim ilişkileri ile anılmaktadır. Ocakların işletmecileri çıkardıkları kömürü devlete veriyor, devlet de işletmecilere, ocaklara yakın köylerde yaşayan köylülerin tarım faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar üzerinden tahsil edeceği vergisini köylüden tahsil etme hakkını veriyordu (Çıladı, 1977; akt. Aytekin, 2007). Bu durumun oluşturduğu karmaşık üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerde ocak işletmecisinin rolünü Aytekin (2007) şu şekilde ifade etmektedir:

“... madeni işleten aynı zamanda hem işçilerin emeğini sömüren bir kapitalist, tarımsal vergileri toplayan bir tahsildar, hem de işçilere yüksek faizle borç veren bir tefeci” (s. 30).

Üretim ilişkilerindeki söz konusu yapı aynî ödemelerin yaygınlaşmasını ve emek biçimlerinin istenmeyen şekillerde çeşitlenmesini beraberinde getirmişti. Havzanın Cumhuriyet dönemi öncesindeki anılarında Hazine-i Hassa dönemini sırasıyla Bahriye Nezareti dönemi (1865-1896), Ereğli Şirket-i Osmaniyesi dönemi (1896-1908), Devrim (Meşrutiyet) sonrası dönem (1908-1918) ve savaş yılları (1918-1922) takip etmektedir (Aytekin, 2007).

Çıkarılan kömür, dönemin en büyük kömür tüketicisi olan Osmanlı donanmasına yetmiyordu. Üretim hacminin artırılması amacıyla Havzadaki madenlerin idaresi dönemin en büyük kömür tüketicisi olan, Bahriye Nezareti’nin bir birimine, Tersane-i Amire’ye verilmişti. Bu dönemde Devlet, Havzadan çıkarılan kömürün tamamını kendi belirlediği fiyattan satın alıyordu (Quataert, 1983), adeta tekel haline gelmişti. Fakat yine de üretim hacminde istenen düzeye ulaşamıyordu. Bu nedenle, 1867 yılında maden idaresi ile sancak haline getirilen Ereğli Kaymakamlığı birleştirilerek *Ereğli Kaymakamlığı ve Maden-i Hümayun Nazırlığı* oluşturulmuş, yönetimine de Dilaver Paşa getirilmiştir (Yurtoğlu, 2016). Dilaver Paşa Havzada keşif gezileri yapmış, kömürce zengin alanları ve kömürü çıkartabilecek işgücünü tespitiye çalışmıştır. Bu dönemde, Havzanın idari sınırları belirlenmiş, bu sınırlarda yer alan köylülerin ve maddi kaynakların idaresi için askeri rejim oluşturulmuştu (Quataert, 2009). Ardından, 1867 yılında, Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak anılan, orijinal adı ile *Ereğli Maden-i Hümayun İdaresi Nizamnamesi* hazırlanmış ve ilan edilmiştir. Özgün Nizamname İstanbul Deniz Müzesi Kütüphanesi’nde 13385 ve 13386 numaraları ile kayıt altında tutulmaktadır (Ülkekel, 2019).

Deniz Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan Havzaya ilişkin çeşitli belge ve haritaların gün ışığına çıkarılması ve uzman olmayanların da bu belgelere erişip faydalanabilmelerini sağlayabilmek üzere yürütülen çalışmalar kapsamında öncelikle Nizamname içeriğinin transkripsiyonu yapılmış, ardından da maddelerin özeti hazırlanmıştır. Bu çalışmada Nizamname içeriği aktarılırken Ülkekel (2019) ve Köse (2010) kaynakları esas alınmıştır.

Nizamname ile köylüler madende çalışmaya zorlanmış, kömür ocaklarına işgücü sağlanmış, böylece Havzadaki ocak işletmecilerinin en büyük sıkıntılarında birinin önüne büyük ölçüde geçilmiştir. Fakat bu uygulamalara rağmen verimsizliğin devam etmesi Osmanlı Devleti'ni Bahriye Nezareti'nin kömür piyasası üzerindeki tekeli kaldırılmaya yöneltmiştir. Bunun üzerine; 1882'den itibaren ocak işletmecileri toplam üretimlerinin %40'lık kısmını Devlet dışındaki alıcılara satmaya ve Devlet tarafından çok düşük fiyatlara alınmakta olan kömürün fiyatını artırmaya hak kazanmıştır (Yurtoğlu, 2016). Bu kararlar Havzada kapitalist üretim ilişkilerini ortaya çıkarmıştır (Aytekin, 2007).

1896 yılına gelindiğinde Havzadaki üretim alt yapısının gelişmesini destekleyen bir başka gelişme olmuş, Fransız sermayesine imtiyaz tanınması sonucunda Ereğli Şirket-i Osmaniyesi kurulmuş, Havzadaki üretim alt yapısının geliştiği yeni bir dönem başlamıştır. Ereğli Şirketi oldukça yüksek bir sermaye (186 milyon kuruş) ile kurulmuş ve kısa sürede beş binden fazla yerli ve yabancı çalışana sahip bir yapı haline gelmiştir (Aytekin, 2007). Havzanın anılarında belirgin yere sahip olan *Ereğli Şirket-i Osmaniyesi döneminde* 1892 yılında işletilen 124 Ocak işletmecisinin 45'inin Türk, 79'unun başka milletlerden olan Havza yerleşiklerinden oluştuğu bilinmektedir (Eldem, 1994).

1908 Devrimi (Meşrutiyet) Havzadaki üretim ilişkilerinde ve maden idaresinde yeni bir dönemi başlatmıştır. İttihat ve Terakki hükümeti madenlerin idaresini Maden Umum Müdürlüğü'ne vermiş; işletmelerdeki idari ve teknik kadrolardaki askerlerin yerini sivil bürokratlar almaya başlamıştır (Aytekin, 2007). Merkezîyetçi yapıdaki Maden Umum Müdürlüğü hangi maden şirketine bağlı olursa olsun her bir madenin bir işletme müdürünün olmasını zorunlu kılmıştı. Ayrıca, merkezîyetçi yapı, madenlerdeki idari işlerin (yeni işçi alımı, mevcut işçilere izinlerinin kullandırılması, bozulan basit bir aracın tamir ettirilmesi gibi) yürütülebilmesi için merkezden, yani Maden Umum Müdürlüğü'nden, onay alınmasını gerektiriyordu. Çalışma ilişkilerini düzenleyen bu ve benzeri değişimler, maden işletmeleri yönetimlerinin günümüz işletme yönetimi uygulamalarına benzer fonksiyon göstermelerini beraberinde getirmiştir.

I. Dünya Savaşı yıllarında ise Havzada yeni sermaye hareketleri gerçekleşmiş, Fransız sermayesinin Havzadaki hâkimiyeti Fransa'nın itilaf devletleri arasında yer almasının etkisiyle sonlanmıştı. Savaş yıllarında, Havzadaki kömürün üretimi ve savaşta kullanımı Osmanlı'nın müttefiklerinden Almanya'nın askeri gücü tarafından kontrol edilen "savaş kömür merkezi" tarafından sağlanıyordu. Bölgenin Fransız birlikleri tarafından işgaline kadar Alman idaresi Havzaya yatırımlar yapmış, işgalin son bulması ile Havzanın kontrolünü Ankara Hükümeti almış ve madencilik düzenleyen kanunlar çıkarılmıştır (Aytekin, 2007).

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde Havzanın anılarının *İlk Dönem* (1920-1940), *Büyük Yatırım ve Üretim Dönemi* (1940-1980) ve *1980 Sonrası Dönem* (Apaydın, 2020) başlıkları altında toplanabileceğini görüyoruz. “İlk Dönem” de Havzanın Büyük Yatırım Dönemi'ne hazır hale getirilmesine ilişkin düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Havzadaki rezervin akılcı yönetimini sağlamak amacıyla işçilerin çalışma koşullarında ve haklarında iyileştirmeler yapılmış, yasal düzenlemeler getirilmiş, üretimin oldukça yüksek seviyelere ulaşması sağlanmıştır (Yurtoğlu, 2016). Örneğin, 28 Nisan 1921 tarihinde yürürlüğe konulan *Zonguldak ve Ereğli Havzai Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun* kömür üretiminden elde edilen kömür tozlarının, Havzadaki maden işçilerinin geçim koşullarını iyileştirecek kuruluşları yapılandırmak için tahsisine imkân vermişti (Yurtoğlu, 2016). Diğer bir düzenleme de 10 Eylül 1921 tarihinde kabul edilen *Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun* adıyla çıkarılmıştır (Yurtoğlu, 2016). Bu kanun Havzadaki iş hukuku alt yapısını oluşturmaya başlamış, maden işletmecilerinin ocak yakınlıklarında işçilerin kullanımı için koğuş ve hamamlar tesis etmeleri zorunlu hale gelmişti. Ayrıca 18 yaşından küçük olanların madenlerde çalıştırılmaması, günlük mesainin sekiz saat ile sınırlandırılması, hastalanan veya kazalanan işçinin tedavisinden işletmenin sorumlu tutulması bu kanunla karara bağlanmıştı. Bu düzenlemeleri takiben, Havzada 22 Temmuz 1923 tarihli karar ile Amele Birliği ve bu birliğe bağlı yardımlaşma sandığı kurulmuştur (Yurtoğlu, 2016). Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi'nin kuruluşu da yine İlk Dönem'de, 1924 yılında olmuştur. Aynı yıl Türkiye İş Bankası kurulmuş, 1926'dan itibaren banka tarafından kurulan şirketler Havzadaki madenlerin işletilmesinde yerli sermaye ile aktif olmuşlardır. Havzadaki İş Bankası işletmeciliği döneminde yoğun üst yapı yatırımları yapılmış; kurulan kömür yıkama tesisleri (lavvar), briket fabrikaları, işletmelere ait yapı ve binalar Havzanın hem görünümüne hem de modernleşmesine katkıda bulunmuştu (Kocabaşoğlu, 2001).

Yine İlk Dönem'de Karabük ve Ereğli Demir-Çelik Fabrikalarının kuruluşu Havzayı iş arayan insanlar için cazip hale getirir, Havza göç almaya başlar. Fabrikaların üretimlerine devam edebilmeleri için kömüre, kömürün üretimine devam edilebilmesi için işgücüne ihtiyaç artar. Cumhuriyet'in İlk yıllarında yapılan yatırımlar, çalışma koşullarının ve işçi haklarının geliştirilmesi, Havzanın ilerleyen dönemlerde üretim ve çalışma ilişkilerinde yaşayacağı dönüşümlere zemin oluşturmuş, bölgeyi işgücü göçü alan bir coğrafyaya dönüştürmüştür. Üretimde verimliliğin yakalanmasında Devletin Havzayı millileştirmeden önce (1940 öncesi) kurmuş olduğu Maden Tetkik Arama Enstitüsü (1935), Etibank (1935) ve Ereğli Kömür İşletmesi (1937) gibi kuruluşların çok etkisi olmuştur (Yurtoğlu, 2016).

1940'lara kadar maden işletmelerinin denetimi, kontrolü ve idaresi -Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi- devlet tarafından, adları dönemlere göre değişen kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat 1940 yılına gelindiğinde, 3867 sayılı *Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletilmesi Hakkındaki Kanun* yürürlüğe girer, ağırlıklı olarak Fransız, İngiliz, Alman, Yunan, Rus sermayeli kumpanyalar (şirketler) tarafından işletilen, Amasra-Ereğ-

li arasındaki tüm kömür ocaklarının işletmesi devlete geçer (Türkiye Taşkömürü Kurumu, 2021). 1940'ta başlayan Büyük Yatırım ve Üretim Dönemine Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) damgasını vurmuş; kentin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkınmasında büyük rol oynamıştır. EKİ'nin faaliyetleri, 1957 yılına kadar devam etmiş, sonrasında yerini Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) almış, TKİ bünyesinde "Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesi" oluşturulmuştur. 1957-1983 yılları arasında Havzadaki kömürün işletilmesi faaliyetlerini TKİ gerçekleştirmiştir. Bu dönem Havzada sendikal hareketlerin hızlandığı, işçilerin sınıf bilinci ile hareket etmeye yöneldiği bir dönem olmuştur (Bakioğlu, 2019).

1983 yılında 60 sayılı kanun hükmünde kararname (KHK) ile Kamu İktisadi Kuruluşları yeniden düzenlenmiş; TKİ'ye bünyesinde faaliyet gösteren Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesinin yerine, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) Genel Müdürlüğü'nün kurulması öngörülmüştür. Kozlu, Karadon, Armutçuk, Üzülmez, Amasra müesseseleri bu kapsamda TTK'ya bağlanmıştır. TTK günümüzde de Havzadaki kömür madenciliğini kendisine bağlı müesseseleri ile devam ettirmektedir. Havzada ayrıca kömür sahalarını işleten özel işletmeler de faaliyet göstermektedir; bu üretim alanları "rödovanslı sahalar" olarak isimlendirilmektedir. TTK rödovans sözleşmesi ile maden sahalarının işletme hakkını belirli bir süre için özel sektör kuruluşlarına tahsis etmektedir; karşılığında rödovansçı, çıkarılan kömürün miktarına göre sözleşme ile belirlenmiş bedeli esas ruhsat sahibine ödemeyi taahhüt etmektedir. Rödovans sözleşmesi rödovanslı sahaları işleten maden işletmeleri üzerinde üretim baskısı oluşturmakta, baskının etkisi rödovansçı işletmelerin yönetsel süreçlerine ve bu işletmelerdeki çalışma ilişkilerine yansımaktadır.

Havzanın Madencileri: Mükellefiyet Dönemleri ve Sonrası

Ocaktan kömür madenini çıkartmak emek yoğun ve birbiri ile bağlantılı süreçlerden oluşmaktadır. Özellikle de madencilik teknolojisinin gelişim göstermediği mekânlarda üretimin kalite ve miktar açısından niteliği işgücününün vassına bağlı olarak değışiklik göstermektedir. İşgücününün niteliği ile emek yoğun süreçlerin sürdürülebilmesi arasındaki ilişki istikrarlı işgücününün sağlanması gerektirmektedir. Havzanın gelişim dönemleri düşünüldüğünde kimi zaman Devlet, kimi zaman maden işletmeleri ihtiyaç duyulan istikrarlı işgücünü temin ve disipline etmek amacıyla çeşitli istihdam yollarına ve sosyal politika tedbirlerine başvurmuşlardır (Gürboğa, 2007). İş mükellefiyeti uygulamaları da bunlar arasındadır.

İş mükellefiyetleri ile ortaya çıkan üretim ve çalışma ilişkileri bireyin iradesi dışında gelişen, zorla ve zorunlu çalışmayı içermektedir. Makal (2004) iş mükellefiyetini "*Herhangi bir kişinin ceza tehdidi altında ve bu kişinin tam isteği olmadan mecbur edildiği tüm iş ve hizmetler*" şeklinde tanımlamaktadır. Havzada ilki 1867 yılında Osmanlı Devleti zamanında, ikincisi Cumhuriyet döneminde 1940'ta, tam da II. Dünya Savaşı yıllarında olmak üzere iki mükellefiyet uygulaması yapılmış, köylülerin madende çalışacak işgücüne dönüşmeleri hedeflenmiş, *köylü madenciler* kavramı ortaya çıkmıştır.

Dilaver Paşa Nizamnamesi ile yapılandırılmış olan I. Mükellefiyet, dış borçları artan Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu ekonomik çöküşün etkilerini azaltmak için girişilen bir çabaydı. Köylüler tarımla uğraşmaya devam etmek istiyor, madende çalışmaya yanaşmıyordu. Kömürü çıkaracak işgücü bulunamıyordu. Havzada işgücü sürekliliğinin sağlanamaması, halkın madende çalışma konusunda deneyimsiz ve isteksiz olması Hırvat ve Karadağlı işçilerin Havzaya girişi ile sonuçlanmıştı (Quataert, 2009). Fakat ocak sayısı arttıkça, işgücü açığı büyüyordu. Dilaver Paşa Nizamnamesi tam da bu döneme denk gelmiştir.

Ereğli Sancağı'nın 14 kazasında yaşayan, 13 ile 50 yaş aralığındaki sağlıklı erkekler ocaklarda kazmacı, küfeci ve direkçi olarak çalışmaya mükellef edildiler (Dilaver Paşa Nizamnamesi, 21; akt. Ülkekel, 2019). Erkeklerin bir kısmı da askeri görevle mükellefti (Quataert, 2009). Kimin askere, kimin madene gideceğine ise kişinin kendisi değil, cemaat önderleri, muhtarlar ve ihtiyar heyetleri karar veriyordu (Quataert, 2009). Mükellefler vardiyalar halinde çalışacak, böylece ocaklar hiç boş kalmayacaktı (Dilaver Paşa Nizamnamesi, 25; akt. Ülkekel, 2019). Köylüler münavebeli çalışacak, çalışma süreleri ayda 12 gün olacak, bu süre sonunda işçi köyüne dönüp tarla ve ev işlerini yapacaktı (Dilaver Paşa Nizamnamesi, 24; akt. Ülkekel, 2019). Çalışma haftanın her günü, günde 10 saat devam edecekti (Dilaver Paşa Nizamnamesi, 29; akt. Ülkekel, 2019). Çalışma zabıta neferleri (jandarma) nezaretinde gerçekleşecekti, maden işinden kaçanlar –emsal alınmasınlar diye– iki kat çalışma süresiyle çalıştırılarak cezalandırılacaktı (Dilaver Paşa Nizamnamesi, 30; akt. Ülkekel, 2019). İşçi (köylü) “hasta numarası” yaparsa madenin doktoru devreye girecek, muayene edecek, hastalığın ağır olduğu durumlarda işçinin bir hayvana yüklenerek köyüne gönderilmesi sağlanacaktı (Dilaver Paşa Nizamnamesi, 30; akt. Ülkekel, 2019). Metin Köse bu zorunluluk ve çaresizliği hazırladığı toplumcu gerçekçi romanı “Mükellefiyet” (2010, s. 63) adlı eserinde “*Her kim ki çalışamaz duruma gele, eşeğe bindirilip köyüne gönderile*” şeklinde ifade etmektedir.

Dilaver Paşa Nizamnamesi Havzadaki çalışma düzeninin oluşturulmasına yönelik ortaya çıkarılan ilk sistemli çalışma olmasıyla anılmakta olup, İşçi haklarının korunması, işçi sağlığı ve güvenliği açısından da son derece yetersizdi (Amelebirliği, 2021). I. Mükellefiyet işgücünde artışı sağlamıştı. Fakat büyük bölümünü münavebeli çalışan köylülerin oluşturduğu işgücü için madencilik öğrenilebilecek ve kuşaktan kuşağa aktarılabilir bir meslek olarak algılanmıyordu; dolayısıyla da dinamik, nitelikli ve verimli bir işgücünün oluşumu sağlanamıyordu. 1867 yılında uygulamaya alınan nizamname 1921 tarihli ve 151 sayılı Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu'na kadar uygulamada kalmıştır (Amelebirliği, 2021).

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde Havzadaki işgücünün büyük bölümü münavebeli çalışan köylülerden oluşmaya devam etti. II. Dünya Savaşı kömür üretiminin artırılmasını gerektiriyordu; fakat istenen verim sağlanamıyordu. Söz konusu koşullar iş mükellefiyeti uygulamasının bu sefer Cumhuriyet Dönemi'nde gündeme gelmesi için bir zemindi. II. Dünya savaşının etkilerinin hissedildiği bu dönemde Hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan “*Milli Koruma Kanunu*” çıkarılmıştır; bunun üzerine inşa edilen iş mükellefiyeti, yani 1940 yılında başlayan II. Mükellefiyet, 1947 yılına kadar sürer (Makal, 2004).

Mükellefiyet uygulaması 16 yaş ve üzerinin madende çalışmasının, mevcut işçilerin günde üç saat daha fazla çalıştırılabilmesinin, hafta sonu tatilinin askıya alınabilmesinin önünü açmıştır (Makal, 2006). Rakamsal olarak bakıldığında Havzadaki işgücü arzı, emek kullanımını, toplam istihsal artmıştı (Kessler, 1948). Fakat, iş mükellefiyeti ile işgücüne dahil olan münavebeli mükellefler hâlâ toplam işçilerin büyük bölümünü oluşturduğu için ve mesleki bilgiye sahip maden işçisine dönüşemedikleri için kişi başı istihsal randımanı yükselemedi (Makal, 2004).

II. Mükellefiyet Dönemi'nde mükelleflerin işten kaçmalarını ya da kaytarmalarını önlemek üzere üniformalı, silahlendirilmiş bir kömür alayının kurulmuş olması işçiler üzerindeki baskıyı daha da şiddetlenmiştir (Çıladır, 2018). I. Mükellefiyet Dönemi'nde olduğu gibi çalışmaktan kaçmanın cezası yine çalışmaktı. Farklı olarak, kaçan mükellefler başka şehirlere gönderiliyor, oralandaki ağır işlerde çalıştırılıyorlardı (Kara, 2010). Zorunlu çalışmanın getirdiği baskı, kömür alayının denetimi, topraklarından, sevdiklerinden ayrılıp başka memleketlere gönderilme ihtimali birey için baş edilmesi güç koşullardır. Sağlıklı işçilerin bu baskıya dayanamayarak, bulaşıcı hastalıklara yakalanmaya çalıştıkları ya da örneğin, kendi baş parmağını keserek, vücut bütünlüklerini bozdukları, kendilerini iş göremez hale getirdikleri bilinmektedir (Kara, 2010).

İş mükellefiyetinin kalmadığı günümüzde, maden işçilerinin bir bölümü kamuda TTK tarafından işletilen sahalarda, bir bölümü özel kurumlarca işletilen rödovanslı sahalarda istihdam edilmekte, kalan kısmı da işletme izni olmayan ocaklarda kaçak çalışmaktadır (Bakioğlu, 2015). Havzada, maden işçiliği baba mesleği olarak görülmektedir, hatta pek çok maden şehidinin evlatları da maden işçisi olmaya devam etmektedir. Bakioğlu'nun (2015) çalışmasında yer altı işçilerinin hemen hemen tamamının, yer üstü işlerinin yarıya yakınının madende çalışmaya başlamadan önce başka işlerde çalışmış oldukları raporlanmaktadır. Bu bulgular özellikle TTK bünyesinde çalışmaya, istihdam edilmeye değer verildiğini ve maden işçiliğinin Havzada talep gördüğünü göstermektedir.

Çalışma Olgusu

Çalışma her bir insan için farklı anlamlar taşımaktadır. Bazıları için bir araçtır çalışma; geçimini sağlamaya, statü kazanmaya ve kimlik edinmeye yarar. Bazıları için ise külfet hatta zorunluluktur. Çalışma olgusuna atfedilen anlamlar yaşanan değişimlerle beraber şekillenip, dönüşmüştür. Zaman, mekân ve kültürel koşullar yapılan işi çalışma olarak niteleyebilmek için temel belirleyiciler arasında yer almaktadır (Keser, 2009).

Etimolojik açıdan bakıldığında çalışma kelimesinin özellikle batı dillerinde *sıkıntı*, *acı* ve *günah borcu ödemek* ile ilişkilendirildiğini görülür (Bozkurt ve Ercan, 2011, s. 6). Eski Yunan ve Roma kültürlerinde de çalışma olgusunun eziyet, zahmet, acı, yorgunluk ve sıkıntı gibi karşılıkları bulunmaktadır (Lordoğlu, Özkaplan ve Törüner, 1999; Samsun, 2017).

Dönemsel olarak bakılacak olursa; Antik Çağ'da çalışma olgusuna atfedilen değer ve anlamın belirlenmesinde toplumun sosyoekonomik sınıflarının etkili olduğu bilinmektedir. Soylular ile köleleri birbirinden keskin sınırlarla ayıran unsurlar arasında bu sosyoekonomik sınıfların çalışma ile ilişkileri de yer almaktadır. İhtiyacı olmadığı halde çalışanların efendilik ile kölelik arasındaki sınırları belirsizleştirdikleri, dolayısıyla devletin düzen ve işleyişini tehlikeye attıkları görüşü Platon ve Aristo gibi Antik Çağ düşünürlerini de kapsayacak şekilde yaygındı (Bozkurt ve Ercan, 2011). Bedensel işler kölelerce, sanatsal ve zihinsel işler ise soylularca yapılmalıydı.

Orta Çağ'da sosyal sınıfların yerini din almış, çalışmaya atfedilen anlamın belirleyicisi olmuştur. Tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında bahsi geçen *ilk günah*, yani insanın itaatsizliği ve nankörlüğü bir bedelin ödenmesini gerektirmiştir, bu bedel de çalışarak ödenecektir (Bozkurt ve Ercan, 2011). Bu yaklaşım uzunca bir süre devam etmiş, 16. yüzyıla gelindiğinde din adamlarının görüşleri inançlarla çalışma olgusuna atfedilen anlamlar arasındaki ilişkide belirleyici olmuştur. Martin Luther, örneğin, tüm mesleklerin değerli ve saygın olduğunu; fakat, baba mesleğine sadık kalınmasının aslında Tanrı'nın çizdiği kadere de sadık kalınması anlamına geldiğini savunmuştur (Bozkurt ve Ercan, 2011).

Çalışmaya günümüzde yüklenen anlam Endüstri Devrimi etkisi altında gelişmiştir. Endüstri devrimi ile üretim ve çalışma ilişkilerinin dönüşümü, çalışma olgusuna atfedilen anlamı da değiştirmiştir (Adıgüzel ve Yüksel, 2011). İnsan emeğinin kiralanabilir bir üretim faktörü olarak kabul edilmesi ile endüstriyel kapitalizm ortaya çıkmış, öncesinde kendisi ve ailesi için üretim yapan birey, üretim ilişkilerindeki yeni rollerle tanışmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilmesi; işveren ve işgücü rollerinin ortaya çıkmasını, işgücünün ücret karşılığında istihdam edilmesini, düzenli iş ilişkilerinin tesisini, ev-iş sınırlarının net olarak belirginleşmesini ve ayrışmasını gerektirmiştir.

Endüstri devrimi ile yapılandırılmış çalışma hayatına geçiş yapılmış, çalışma olgusu yaşamın merkezinde yer almaya başlamış, çalışmanın tanımı ve çalışma olgusuna atfedilen anlam da buna paralel olarak değişime uğramıştır. Çalışmanın zihinsel ve psikolojik anlamları da ortaya çıkmıştır. Geçmişte acı, sıkıntı gibi olumsuz ifadelerle anılan çalışma günümüzde bireyin yaşantısının önemli bir bileşeni, kurumsallaşan bir sosyal olgu olarak nitelenmektedir (Turan, 2018).

Madende Çalışmak: Bir Tercih mi, Kanıksanmış Bir Yolculuk mu?

Bu bölümde madende yer altı işçisi olarak çalışmanın Havza insanının iradesini yansıtan bir tercih olup olmadığı *İş'te Psikososyal Güvenlik Projesi* kapsamında işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanları ile gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinden alıntılar eşliğinde tartışılmaktadır. Bu odak grup görüşmelerinde, Zonguldak havzasında yer alan maden işletmelerinde çalışan işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanları ile grup görüşmeleri yapılarak, maden işçilerinin maruz kaldığı psikososyal tehlike kaynakları sorgulanmıştır. Bu çalışmada madende çalış-

manın anlamı ve madencilikğin geçmişi özellikle sorulmasa da katılımcıların sıklıkla bu makaleye konu olan içerikteki temaları gündeme getirdiğini gözlemledik. Bu bölümde, Zonguldak Havzasında ve madende çalışmaya dair bir kavrayış geliştirmek için odak grup görüşmelerinde dikkat çeken söylemler üzerinden ilerlemeyi tercih ettik. Bu makalenin amacı bütünüyle bu odak grup çalışmalarını sunmak olmadığı için yöntem konusunda çok detay vermemekle birlikte, kısaca; 4 Mayıs ile 24 Haziran tarihleri arasında toplam 40 işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanının katıldığı 13 odak grup çalışması gerçekleştirdiğimizi ve her bir çalışmanın ortalama 60 dakika sürdüğünü söyleyebiliriz. Bu projede, odak grup görüşmelerinde alınan ses kayıtları deşifre edilerek, MAXQDA nitel veri analizi programı ile detaylı bir kodlama sürecine tabi tutulmuştur. Bu analitik süreçten elde edilen temalar ve bu temalara kanıt niteliğindeki katılımcı söylemleri arasında, madende çalışmanın anlamına dair de çok çarpıcı aktarımların olması bizi bu bulguları anlamaya ve paylaşmaya yönlendirdi.

Madende çalışmak, madende çalışmaya atfedilen anlam Havzanın anılarını oluşturan dönemlere göre farklılaşmaktadır. Havza halkı madende çalışmak istemediği için ihtiyaç duyulan işgücünün sağlanamadığı günler iş mükellefiyeti uygulamalarına zemin hazırlamış, halk madencilikle zorla tanışmıştı. Zaman içerisinde, zorunlu olarak tanışılan maden işçiliği kanıksanmış, geçim kaynağı olarak kabul edilmiş, işler köyler arasında paylaşılmış, her köyün bir “sanatı”, yani uzmanlığı olmuş, bu sanat baba mesleği olarak kabul edilmiştir. Fakat geçmişte kalan mükellefiyet uygulamalarının belleklerdeki izleri günümüze taşınmaktadır. Odak grup çalışmalarında söz alan bir işyeri hekimine ait aşağıdaki ifade bu izleri gün yüzüne çıkarıyor:

“Yani buradaki temel sorun, insanların neredeyse seçme hakları yok. İlk madenler kurulduğunda mükellefiyet dönemi denen, köyden mecburen gelip çalıştırılma döneminde başlamış. Jandarma zoruyla ...”

(Maden İşletmesinde Görevli bir İşyeri Hekimi, Haziran, 2021)

İş mükellefiyeti uygulamalarının yürürlükten kalkması ile madende çalışmak Devlet eliyle getirilen bir zorunluluk olmaktan uzun zaman önce çıkmış olsa da maden işçiliği Havzadaki temel geçim kaynaklarından biri olma özelliğini korumaktadır. Havzadaki kömür madeni işçilerinin bir bölümü TTK'nın müesseselerinde, bir kısmı rödovanslı sahalarda, kalan kısmı da Havza insanının ifadesiyle “kaçak” (ruhsatsız-işletme izni olmayan) ocaklarda çalışmaktadır. Nerede çalıştığı maden işçisinin iş güvencesini, iş güvenliğini, kazancını, yaşam ve çalışma kalitesini belirlemektedir.

Kaçak ocaklarda kayıt dışı çalışmak en riskli, güvencesiz çalışma şeklidir. Bunun yanında, TTK bünyesinde çalışmak ile rödovansçı işletmede çalışmak arasında da iş güvenliği, özlük hakları ve ücretler açısından farklılıkların ve eşitsizliklerin bulunduğu görüşmeler esnasında ifade edilmektedir. Bu farklılaşma TTK bünyesinde çalışmayı güvenceli, değerli dolayısıyla cazip hale getirmektedir. Fakat, TTK'ya işçi alımlarının oldukça sınırlı düzeyde olması işgücü arzı fazlası yaratmakta, yeni çalışma alanlarına ihtiyacı büyötmektedir.

Bireyin meslek seçimi yaparken kendi iradesi ile karar verebilmesi için seçim yapabileceği alternatiflere sahip olması gerekir. Havza insanının yönelebileceği çalışma alanlarının kısıtlı olması madende çalışmaya yönelmede etkili olmaktadır. Bir işyeri hekiminin aşağıda verilen ifadesi bu izlenimi desteklemektedir:

“Ekonomik zorunluluktan, tabii. Çünkü dışarda iş bulamıyor. Nerede iş var? Yer altı herkesin yapabileceği bir iş değil. İnsanlar mecburen yer altında çalışıyor.”

(Maden İşletmesinde Görevli bir İşyeri Hekimi, Haziran, 2021)

Bir maden işletmesinde iş güvenliği uzmanlığı yapmakta olan bir katılımcının maden işçilerinin başka seçenekleri olmadığı için madende çalışmak zorunda kaldıklarını belirten ifadesi, Havzadaki çalışma alanlarının kısıtlılığına ilişkin paylaşılan izlenimleri pekiştirir niteliktedir:

“Fakat Zonguldak’ta maden işçisi işçiliği niye seçiyor? Tamamen farklı iş kollarının olmaması... Aç kalmamak adına seçiyor.”

(Maden İşletmesinde Görevli bir İş Güvenliği Uzmanı, Mayıs, 2021)

İfadede yer alan “aç kalmamak”, çalışmanın insanın birincil ihtiyaçlarının (Maslow, 1943) doyumunun sağlanmasındaki rolüne işaret etmektedir. Birincil ihtiyaçların doyumunun bireyin kararlarındaki yönlendirici gücünü, bireyin kararlarının bu yönlendirme altındayken ne düzeyde akılcı olabileceğini işyeri hekimliği yapan bir katılımcımız benzer bir temellendirme ile aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

“Çok özür dileyerek söyleyeceğim bunu yanlış anlamayın ama deyim olarak söylüyorum. Yani yer altı dünyası akıllı adamın çalışacağı bir iş alanı değil. Öyle düşünüyorum. Niye? Her insanın girip çalışabileceği bir ortam değil... Bizim bölgemizdeki insanların büyük bir kısmının yer altına giriş sebebi de genelde iş bulamamaları ve yer altında daha rahat iş bulabilmeleri, bunun için yer altına giriyorlar.”

(Maden İşletmesinde Görevli bir İşyeri Hekimi, Haziran, 2021)

“Akıllı insanın yapacağı bir iş olmaması” tabirindeki “akıllı insan”, maden işçisi olmanın getireceği tehlike kaynaklarından ve risklerden kaçınan bireyi tarif etmektedir. Zonguldak bölgesinde maden işçiliği dışında iş bulmanın çok zor olduğu mesajını yineleyen söylem, Havza halkının meslek seçimi yaparken yer altında çalışmak dışında pek de seçeneği bulunmadığını vurgulamaktadır.

Bakioğlu (2015) araştırmasında TTK çalışanlarının büyük bir bölümünün önceden madencilik dışında işler de yapmış olduklarından söz etmektedir. Başka işlerden madencilığe geçiş, yüksek riskli işler arasında yer almasına rağmen madende çalışmanın erken yaşta emekli olma imkânı ve iş güvencesi sağlaması gibi nedenlerle cazip olmasından kaynaklanmaktadır (Bakioğlu, 2015). Havzanın gelenekselleşmiş geçim kaynaklarından bir diğeri olan tarımsal faaliyetlerde bulunmak toplum algısında dalgalı gelir, düzensiz çalışma, dönemsel ve güvencesiz çalışma ile özdeşleşirken; özellikle TTK bünyesindeki madenlerde çalışmak düzenli geliri ve istikrarlı çalışma ilişkilerini temsil etmektedir.

Rödovanslı sahalarda çalışmak TTK 'da çalışmak ile eş düzeyde iş güvencesi ve istikrarlı çalışma ilişkilerini sağlayamamakla beraber, bu işlere talip olan işgücü profilinin sahip olduğu donanımla kazanabileceği ücretten daha yüksek bir gelir sağlayabilmektedir. Bu durum madende çalışmaya yönelimi etkileyen başka bir önemli husus olarak değerlendirilmelidir. Rödovanslı sahada görevli bir işyeri hekiminin konuyu örnekleyen ifadesi şu şekildedir:

“... maaşı diğer sektörlerde göre yüksek. Adam diyor ki en azından bir ay, üç ay, beş ay çalışırım, üç beş para yaparım, bırakırım, başka yere geçerim. Bir müddet boşta kalırım, tekrar başka bir yerde çalışırım düşüncesi var.”

(Maden İşletmesinde Görevli bir İşyeri Hekimi, Haziran, 2021)

Bu ifade, aynı zamanda, çalışma ile elde edilecek sonuçlara ilişkin TTK bünyesinde çalışan işçi ile rödovanslı sahada çalışan işçi arasındaki *gözlemlenen farklılığa* işaret etmektedir. İstikrar, iş güvencesi, düzenli ve devamlı ücret beklentisi içermeyen yukarıdaki ifade, örgüte ve mesleğine bağlılığı zayıf bir işçi profilini tarif edebileceği gibi, bunları talep etmeye zaten hakkı olmadığını düşünen bir profili de tarif ediyor olabilir.

Ağır ve tehlikeli işler arasında yer alan madencilik, tüm maden çalışanlarını ve yakınlarını her gün yüksek belirsizlik ve ölüm korkusu ile yüzleştiriyor. Ortaya çıkan duygusal baskı tüm maden çalışanlarının söylemlerine ve davranışlarına yansıyor. Bir başka işyeri hekiminin gruba yönelttiği “*Başka hiçbir meslekte sabah çıkarken ailesiyle helalleşen var mı?*” sorusu ve kendi sorusuna verdiği “*Madenciler*” yanıtı bu baskının maden çalışanları tarafından yoğun hissedildiğini anlatmaktadır.

Dini ve kültürel boyutu olan helâllik alma, helâlleşme ölüm korkusunun yüksek düzeyde hissedilmesi ile ortaya çıkan bir davranıştır. Kişinin her vardiyada kendisi için, vardiya dışındayken meslektaşları, arkadaşları, köylüleri, hatta büyük olasılıkla akrabaları için bu korkuyu deneyimleyeceğini bile bile madenci olmaya yönelmesi zorunlu bir seçimi düşündürmektedir. Yine bir odak grup çalışmasında dile getirilen, bu çalışmanın başlığına da taşınan çarpıcı ifade zorunlu seçime ilişkin düşünceyi pekiştirir niteliktedir. Bir işyeri hekiminin “*Yukarıda açlık kesin, aşağıda ölüm belki!*” ifadesi, bir tarafında açlığın, diğer tarafında her gün işe giderken helalleşecek kadar belirgin ölüm korkusunun konumlandığı bağlamın bireyi madenci olmaya yönelten dinamiğine ve bireyin deneyimlediği baskı ve gerilime işaret etmektedir.

Sonuç

Maden işçiliği yapılan işin niteliği, işin yapıldığı çevrenin koşulları, barındırdığı tehlike ve risklerle herhangi bir işten ayrılmaktadır. Bu özellik maden işçiliğine yönelmeyi de herhangi bir mesleğe yönelmekten ayrı kılar. Madende yer altı işçiliğine yönelim salt bireyin iradesi dahilinde gerçekleşmemektedir. Madencilğe adım atılırken, bireyin içine doğduğu, yaşadığı coğrafyanın dinamikleri de güçlü etkiye sahip olmaktadır. Havzanın dinamikleri bireyi sınırlandırarak mecburiyeti kanıksanmış olan yola girmeye yöneltmekte, atadan babadan kalan madende çalışma geleneği böylece canlı kalmaktadır. Zaten sınırlı olan alternatif gelir kaynaklarının sağlayamadığı iş güvencesine ve istikrarlı bir gelire sahip olmak, baba mesleğine sadık kalmak, tanıdık bir yolu izlemek Havza halkı gözünde madenci olmayı farklı bir yere yerleştirmektedir.

TTK bünyesindeki ocaklarda çalışan maden işçileri, devlet çatısı altında güvende hissedebilmek için güvenli bulmadıkları bir çalışma ortamında çalışmayı göze almaktadırlar. 1980'lerden itibaren değişen Devlet politikaları ile TTK bünyesine maden işçisi alımlarının azaltılmasıyla TTK'da çalışmak düşük bir olasılık haline gelince, yeni iş alanlarının sınırlı olması da eklenince yine bir maden işi olan rödovanslı sahalarda çalışmak, geçimini sağlamak için bir alternatif haline gelmiştir. Ruhsatlı özel işletme statüsündeki Rödovanslı sahalarda yer altı maden işçiliği yapmaya devam eden binler ile ifade edilebilecek çalışan vardır. Fakat, TTK ile rödovansçı işletmelerde aynı işi yapan işçiler arasında özlük hakları ve gelir eşitsizlikleri bulunmaktadır. Bu eşitsizlik yönetilmesi gereken alanlar arasındadır.

TTK bünyesinde ya da rödovanslı maden işletmelerinde çalışma olanağı bulamayanlar ile TTK bünyesinde ya da rödovanslı sahada çalıştığı halde geçimini sağlayamayanlar için ise oldukça riskli bir alternatif her zaman hazırda beklemektedir, net sayısı bilinmeyen fakat 500'den fazla olduğu ifade edilen, kaçak ocaklardan birinde çalışmak. Kaçak ocaklarda çalışmanın bir alternatif teşkil ettiği, kaçak ocaklarda çalışan binlerce yer altı işçisinin olduğu hem saha ziyaretlerinde hem de odak grup görüşmelerinde farklı iş gruplarından katılımcılar tarafından defalarca dile getirildi. Kaçak ocakta çalışmak çalışmanın en riskli formunu oluşturmaktadır. Bu ocaklarda çalışanlar iş güvencesinden yoksun oldukları için riskin gerçekleşmesi durumunda birey ve ailesi yalnız ve güvencesiz kalmaktadır. Bu durum kaçak ocakların kontrol altına alınmasını da yönetilmesi gereken konular arasına eklemektedir.

Her vardiya başında “Uğur Ola!” cümlesi ile yer altına uğurlanıp, bitiminde “Geçmiş Olsun!” cümlesi ile karşılanan yer altı maden işçilerini madende çalışmaya yönelten dinamiğin ana unsurları; (a) Havzada maden dışında iş bulabilme ihtimalinin düşük olması, (b) madencilğin baba mesleği olması, (c) madende çalışmanın tanıdık- bildik- kanıksanmış bir geçim kaynağı olarak algılanması, (d) madende diğer işlere göre daha yüksek ücretlerin kazanılabilmesi, (e) erken emeklilik imkânının ve iş güvencesinin olması şeklinde sıralanabilir.

Madende güvenceli istihdamın sınırlı olması Havzadaki işgücü arzının değerlendirilememesine neden olarak Havzada yaşayanların iş bulamama baskısını derinden hissetmelerine, umutsuzluğa, psikososyal güvenlik koşullarının oluşturulamamasına, psikolojik sağlığın ko-

runamamasına ve toplumsal dokunun zarar görmesine neden olmaktadır. Madene alternatif güvence sunabilecek iş alanlarının planlanması toplumsal aktörlerin öncelikleri arasında yer almalıdır. Kömürün Havzadaki geleceği, çevresel duyarlılık, erken emeklilik ve maden işçilerinin becerilerini aktarabilecekleri alanların oluşturulması karar alıcıların ilgisini bekleyen diğer konular arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, O. ve Yüksel, H. (2011). Tarihsel süreçte çalışma kavramı ve bir kırılma noktası olarak sanayi devrimi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(553), 69-81.
- Amelebirliği. (t.y.). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ereğli Kömür Havzası Amelebirliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı içinde. Erişim adresi <https://www.csgb.gov.tr/amelebirligi/contents/baskanlik/tarihce/>
- Apaydın, A. (2020). Zonguldak Şehrinin Kömüre Bağlı Tarihi ve Talihi Üzerine Bir İnceleme. *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 18, 1-20.
- Aytekin, E. A. (2007). *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası İşçileri, 1848-1922*. Yordam Kitap Basın ve Yayın tic. Ltd. Şti.
- Bakioğlu, A. (2019). *Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Sınıfının Oluşumu*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Bakioğlu, A. (2015). Değişen Dünya'da Değişmeyen İşçilik: Zonguldak Kömür Havzasında Maden İşçilerinin Dünü Bugünü. *Zonguldak 2. Kent Sempozyumu*, 127-132.
- Bozkurt, T. ve Ercan, S. N. (2011). Çalışma kavramının, çalışma ilişkilerinin sosyo-psikolojik evrimi. Bozkurt, T. (Ed.), *Çalışma İlişkilerinin Evrimi*, içinde (ss. 3-35). Beta Basım.
- Ceylan, E. (2003). Dünya-Sistemi teorisinin Osmanlı tarihi çalışmalarına yansımaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 81-95.
- Çatma, E. (2006). *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi Birinci Kitap (1840-1865)*. Sistem Ofset.
- Çıladı, S. (1977). *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848/1940*. Yeraltı Maden-İş Yayınları.
- Çıladı, S. (2018). *Taşkömürünün Devletçilik Dönemi*. Kuledibi Yayınları.
- Çızakça, M. (1985). Incorporation of the Middle East into the European World-Economy. *Review*, Cilt: 3, Kış: 353-377.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gürboğa, N., (2007). Emek sermaye ve mekân üretimi Zonguldak kömür havzasında amele köyleri projeleri. *Toplumsal Tarih* , 28-35.
- Gürboğa, N. (2010). *Mine Workers, the Single Party Rule, and War the Zonguldak Coal Basin as the Site of Contest (1920-1947)*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

- Kara, M. (2010). *Son mükellefler*. Ares Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, vol. VII. TTK.
- Keser, A. (2009). *Çalışma Psikolojisi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kessler, G. (1948). Zonguldak ve Karabük'teki çalışma şartları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 9(3), 173-196.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Köse, M. (2010). *Mükellefiyet*. Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
- Lordoğlu K., Özkaplan N. ve Törüner M. (1999). *Çalışma İktisadı*. Beta.
- Makal, A. (2006). Zonguldak ve Türkiye'de Toplumsal Tarihin Acı Bir Deneyimi Olarak İş Mükellefiyeti. *Zonguldak Kent Tarihi'05 Bienali Bildiriler Kitabı* (s. 69-91). Zonguldak Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Makal, A. (2004). *65. Yılında Koruma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri No.76.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396.
- Müftüoğlu, B. G ve Taniş, B. (2010). 21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek. *Çalışma ve Toplum*, 2:185-216.
- Quataert, D. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Quataert, D. (1983). *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908. Reactions to European Economic Penetration*. NYU Press.
- Samsun, N. (2017). Çalışmanın değişen anlamı ve güncel durumuna ilişkin tartışmalar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 160-210.
- Songur, F. (2017). Abdülaziz dönemi Osmanlı donanması. Hamarta, E., Arslan, C., Çiftçi, S., Avşaroğlu, S., Köksal, O. ve Uslu, M. (Ed.), *II. International Academic Research Congress* içinde (s. 1632-1639). Antalya.
- Turan, N. (2018). Çalışma mutluluğu: Kavram ve kapsam. *Uludağ Journal of Economy and Society*, 37(1), 169-212.
- Türkiye Taşkömürü Kurumu (t.y). Türkiye Taşkömürü Kurumu Tarihçe içinde. Erişim adresi <http://taskomuru.net/tr/tarihce/>
- Ülkekel, C. (2019). *Taşkömürü Havzasında Bahriye Nezareti Yönetimi (1865-1908) ve Dilaver Paşa Nizamnamesi*. Boyut Yayıncılık.
- Valilik. (t.y.). T.C. Zonguldak Valiliği Tarihçe içinde. Erişim adresi <http://www.zonguldak.gov.tr/ilin-tarihce>
- Wallerstein, I. (1999). Osmanlı İmparatorluğu ve Kapitalist Dünya-Ekonomi: Birkaç Araştırma Sorusu. *Bülten*, 46. Bilim ve Sanat Vakfı.
- Yurtoğlu, N. (2016). Türkiye'de Zonguldak-Ereğli kömür havzasının yapısal analizi (1920-1960). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), 211-256.
- Zaman, E. M. (2012). *Zonguldak: İnsan Mekân Zaman*. TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayınları.